

revoluci
— onarni
pokret
u jugosla
— venskim
zemljama
1917—
— 1921.

igor livada

revoluci
—onarni
pokret
u jugosla
—venskim
zemljama
1917—
—1921.

igor livada

Uvod

Jedna godišnjica

“Mi smo tada verovali
da će u Jugoslaviji
buknuti revolucija...”

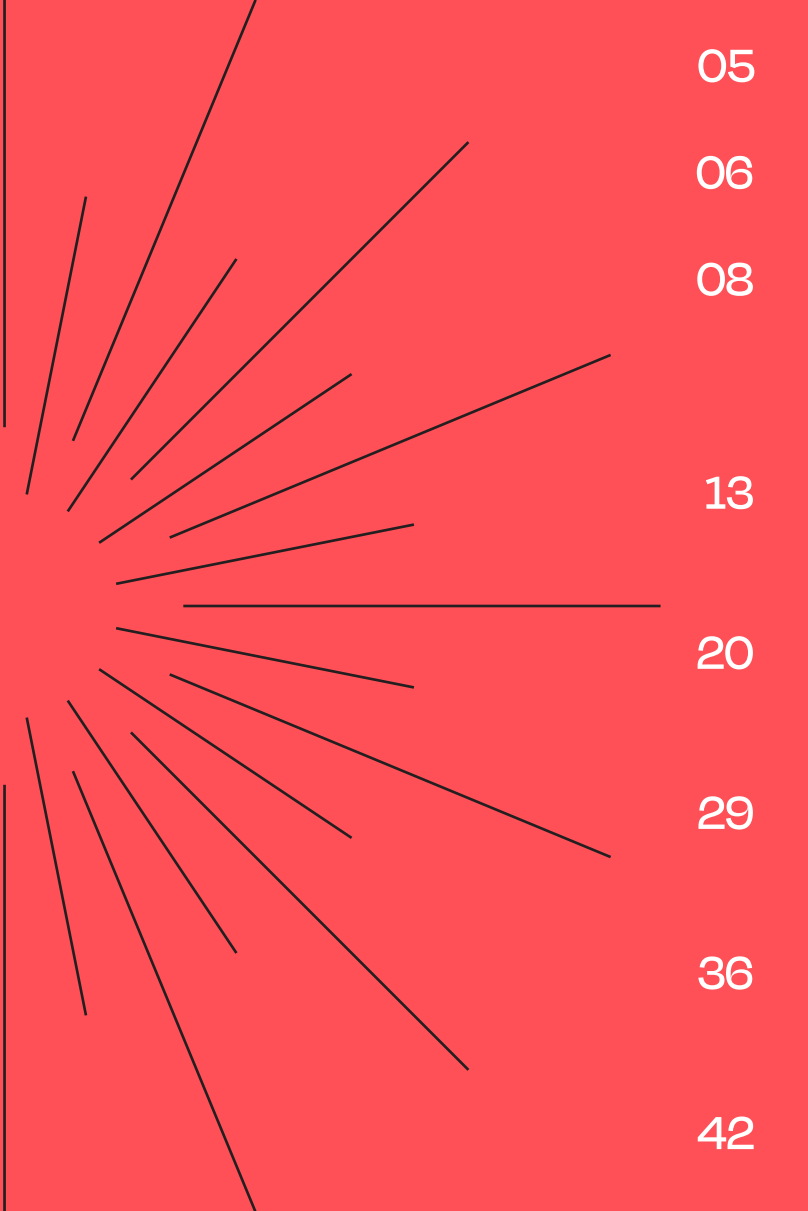
Pobune i nemiri
— prvi dio

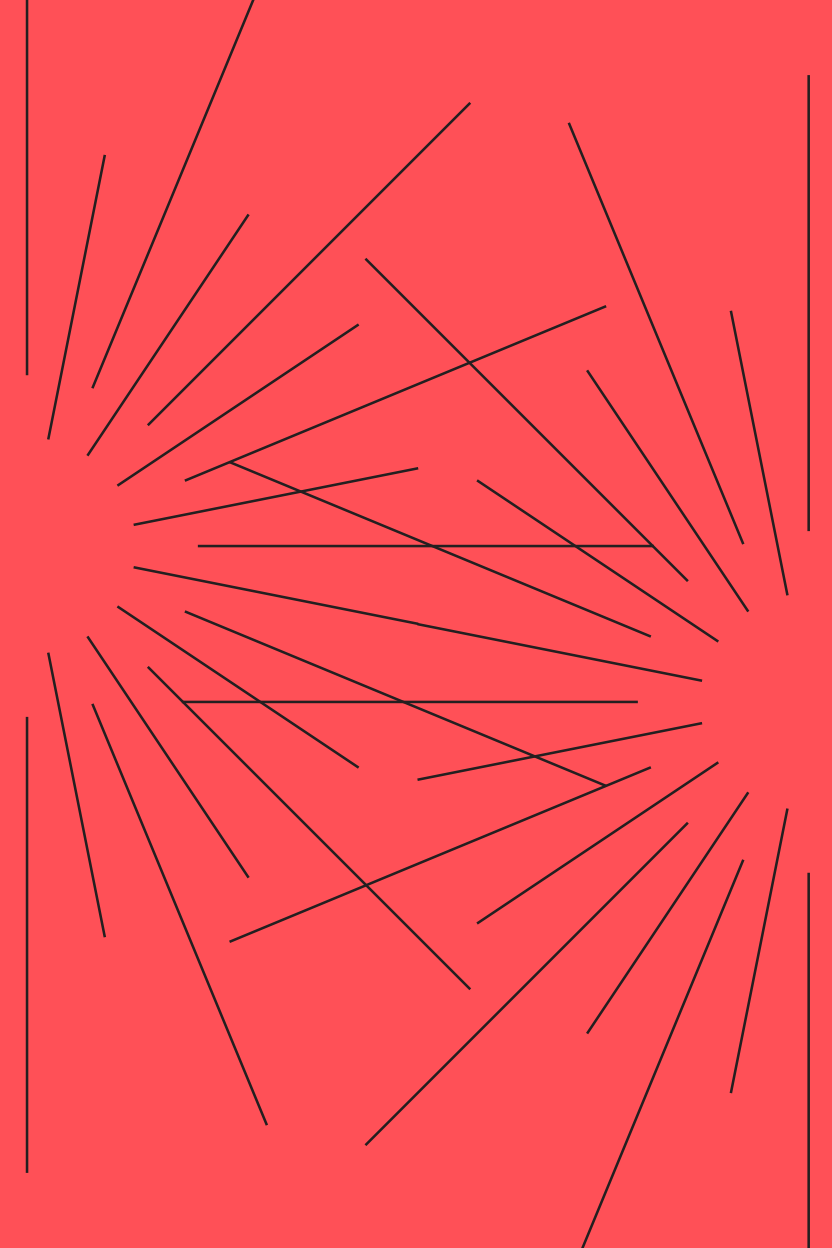
Pobune i nemiri
— drugi dio

Komunisti
osvajaju gradove

Završna
razmatranja

O autoru

Uvod

Kraj Prvog svjetskog rata i prve godine poraća godine su raspada Austro-Ugarske Monarhije i uspostavljanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca kasnije primenovane u Kraljevinu Jugoslaviju. Ta promjena državnih okvira vjerojatno je i uobičajena prva asocijacija na završetak Prvog svjetskog rata na ovim prostorima, a prati ju niz više manje općepoznatih sudova o novostvorenoj državi kao tamnici naroda, velikosrpskom teroru te popularna izreka Stjepana Radića o guskama koje su otišle u maglu. Iako se motivi i vrijednosne ocjene u ostalim državama proizašlim iz raspada Jugoslavije razlikuju, čini se da se u svima povijesno sjećanje na navedeno razdoblje u osnovi svodi na kompleks nacionalno — državnih pitanja u kontekstu završetka rata. U tom smislu ilustrativne mogu biti manifestacije održane 2018. godine povodom sto godina od završetka tzv. Velikog rata i uspostavljanja Jugoslavije. Naime, možemo pretpostaviti kako obilježavanja bitnih datuma i godišnjica između ostalog predstavljaju i određeni izraz kolektivnog povijesnog sjećanja.

Jedna godišnjica

U svojoj analizi obilježavanja jubilarne godišnjice prijelomnih događaja Branimir Janković navodi kako "je u svim državnim politikama bivših jugoslavenskih republika moguće primijetiti zajednička obilježja ... u njihovom sadašnjem odnosu prema Jugoslaviji", odnosno "stvaranje Jugoslavije i jugoslavensko iskustvo naime u cjelini uvelike doživljavaju "prijelomnim" i "sudbonosnim", uz dominiranje negativnog bilanciranja i nerijetko postavljanja pitanja je li se ono uopće moralo dogoditi." Ujedno, objavljene su i razne znanstvene publikacije u kojima se izmjenjuju "višestruke nacionalne nasuprot mononacionalnih perspektiva o Jugoslaviji" i "govora o vlastitom nacionalnom gubitku", a održan je i niz znanstvenih skupova. Znanstvene skupove, prema Jankoviću, obilježilo je da su "izbjegavali fokusirati se na Jugoslaviju i njezino stvaranje već prije na općenito prijelomno shvaćenu 1918. i Prvi svjetski rat ... te raspad Austro-Ugarske Monarhije, a tek na kraju stvaranje prve jugoslavenske države, i to ponajviše iz mononacionalne perspektive." U nešto široj javnosti je "stogodišnjici stvaranja Jugoslavije pristupano dakako mnogo življe i dinamičnije te bitno pluralnije nego u državnim politikama povijesti i akademskim historiografijama". Tako je primjerice u Centru za kulturnu dekontaminaciju u Beogradu održan međunarodni forum "Stvaranje konkretne utopije: arhitektura Jugoslavije 1948–1980", a tjednik Novosti objavio je specijalni dodatak povodom

stogodišnjice prve i 75. godišnjice druge Jugoslavije u kojem su "većinom afirmativno isticani različiti aspekti jugoslavenskog iskustva". Od događanja s fokusom na 1918. godinu tu je izložba "Dan vredan veka — 1. XII 1918." u Muzeju Jugoslavije u Beogradu, Hrvatski povijesni muzej u Zagrebu postavlja izložbu "1918. — prijelomna godina u Hrvatskoj" s naglaskom na Prvi svjetski rat, a u Hrvatskoj reviji, časopisu koji izdaje Matica hrvatska, objavljen je temat "Sudbonosna 1918." u kojem stoji: "Naime, budući da se ove godine obilježava stota obljetnica završetka Velikog rata, nestanak habsburške monarhije i ulazak Hrvatske u Kraljevstvo SHS, držali smo da je to prilika još jednom se vratiti pitanju što je taj povijesni preokret značio za hrvatski narod."¹

Jankovićeva analiza čini se podupire početni opći dojam. Sjećanje na 1918. godinu omeđeno je okvirom rat — raspad države — uspostavljanje nove države, te u osnovi organizirano oko pitanja nacionalnih ideala i zabluda. Ne osporavajući značaj nacionalne perspektive možemo se zapitati da li je tih godina uz navedene na djelu i neki dodatni povijesni proces kojim bi eventualno trebalo proširiti tematski okvir i korigirati problematiko težište diskusije. Povijesni proces koji je također značajno utjecao na dinamiku političkih događanja i uvjete života ovdašnjeg stanovništva, i koji je na neki način također bio "sudbonosan" i "prijeloman", ili je to barem mogao biti.

1 [Branimir Janković, "Prijelomna" i "sudbonosna" 1918: obilježavanje stogodišnjice stvaranja Jugoslavije, Tragovi: časopis za srpske i hrvatske teme, vol. 2, br. 1, 2019.](#)

“Mi smo tada verovali da će u Jugoslaviji buknuti revolucija...”

Mnogobrojni zapisi suvremenika sugeriraju kako porud nacionalnih, dinamiku tadašnjih zbivanja uvelike određuje i opterećuje niz neriješenih socijalnih pitanja te mogućnost njihovog revolucionarnog razrješenja. U najmanju ruku, takva je njihova percepcija tog vremena. Kao što će kasnije u svojim sjećanjima navesti komunist i povratnik iz Rusije, Franjo Drobni, “mi smo tada verovali da će u Jugoslaviji buknuti revolucija...”. “Mi” se u ovom slučaju odnosi na F. Drobnog i nekolicinu komunista s kojima se 1918. godine prije odlaska u Zagreb našao u Budimpešti.² Njihovo mišljenje dijelio je i pripadnik desnog krila slovenske socijaldemokracije Albin Prepeluh. Albin Prepeluh nakon sloma Austro-Ugarske obnaša vodeće funkcije u resoru socijalne skrbi Države Slovenaca, Hrvata i Srba i kasnije Kraljevine SHS.³ Vrijedi citirati poduži odlomak u kojem Toma Milenković u okviru svoje studije o razvoju radničkog zakonodavstva u Jugoslaviji neposredno nakon zavr-

2 Ivan Očak, Povratnici iz Sovjetske Rusije u borbi za stvaranje ilegalnih komunističkih organizacija uoči prvog kongresa SRPJ(k), Historijski zbornik, 1974–1975.

3 Slovenski biografski leksikon, Prepeluh, Albin, dostupno na <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi460965/> (posjećeno 23. svibnja 2020.)

šetka rata, a oslanjajući se na objavljena Prepeluhova sjećanja sažima njegovo viđenje tadašnjeg političkog i društvenog konteksta, atmosfere i popratnih bojazni. Milenković tako navodi:

“Po njegovim rečima, nove pokrajinske vlade u jugoslovenskim zemljama nisu imale stvarne moći. Narod ih je više trpeo nego što ih je voleo i respektovao. Pokušaji mobilizacije vojske i stvaranja realnog oslonca novoj vlasti nisu uspeli. Narod je hteo da zbaci sa sebe sve što ga je tištalo ili je mislio da ga tišti. Želeo je da se sveti za sva poniženja i za sve preživljene patnje, ali nije postojalo jedinstveno mišljenje kako da se to postigne. Zborovi su svuda bili dobro posećeni, usvajane su različite, opširne i oštre rezolucije koje su zaboravljene već sledećeg dana. »Sa nekoliko hiljada disciplinovanih i naoružanih ljudi bilo ko je mogao lako zavladatai celom pokrajinom i nametnuti joj svoju političku volju, ako ona ne bi bila u opreci sa opštim narodnim tendencijama«. To je vrlo dobro znalo i Narodno vijeće SHS u Zagrebu, bojalo se nemira, otimačine, imovinske i lične nesigurnosti i »socijalnih požara«, »ukratko — bojalo se sopstvenog naroda«. Jedini siguran izlaz je videlo u brzom i bezuslovnom sjedinjenju sa Srbijom, i to ne iz nekog idealističkog političkog patriotizma, nego zato što je držalo da Srbija raspolaže ako ne brojnom, a ono uređenom vojskom. U Zagrebu i Ljubljani su se građanski političari i uopšte buržoazija bojali socijalne revolucije i građanskog rata, i u strahu da ne izgube svoju imovinu tražili zaštitu koju sami nisu mogli ni umeli izgraditi. Zato su težili da što pre dovedu proslavljenu srpsku vojsku, o čijim kvalitetima su već slušali prave bajke. Prepeluh naročito ističe da su se u to vreme svi pitali hoće li nacionalna revolucija produžiti i prerasti u

socijalnu revoluciju. Po njegovom mišljenju »situacija za socijalni prevrat bila je stvarno pogodna«⁴

Još jedan istaknuti socijaldemokrat došao je do sličnih zaključaka. Riječ je o hrvatskom desnom socijalistu Vitomiru Koraću. Korać će između ostalog obnašati dužnost ministra u prvoj vladi Kraljevine SHS tokom 1918–1919. godine, te zatim i u dvije iduće vlade 1919–1920. godine.⁵ U tekstu pod naslovom "Zašto su socijalni demokrati išli u ministre?" objavljenom 1920. osvrnut će se na stanje u zapadnim jugoslovenskim krajevima u vrijeme uspostavljanja nove države. Prema Koraću socijalistima je "u danima prevrata bilo ... možda tako lako zgrabiti političku vlast u šake, ako ne drugde a ono barem u Zagrebu i Ljubljani". Odnosno u gradovima "gde je socijalistička organizacija bila najjača i najčvršća". Atmosfera je bila takva da je vlast bilo moguće preuzeti uz minimum političke akcije. Barem Korać to tako vidi. "Trebalo je samo izvesti radnike na ulice, poslati nekoliko agitatora u pobunjene kasarne i regimente" i "ogorčeni narod u uniformi" pridružio bi se socijalistima. Uslijedilo bi uspostavljanje revolucionarnih organa vlasti, odnosno "bila bi vrlo lako organizovana vojnička i radnička veća".⁶

4 Toma Milenković, Privremeno radničko zakonodavstvo u Jugoslaviji (od kraja prvog svetskog rata do donošenja Vidovdanskog ustava), Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, vol. 11, 1981., str. 132

5 Hrvatski biografski leksikon, Korać, Vitomir, dostupno na <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=239> (posjećeno 24. svibnja 2020.)

6 Toma Milenković, Privremeno radničko zakonodavstvo u Jugoslaviji (od kraja prvog svetskog rata do donošenja Vidovdanskog ustava), Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti →

Rasprave u Narodnom vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba pružaju nam uvid u razmišljanja i stavove nešto šireg spektra političkih aktera. Narodno vijeće utemeljeno je 5. listopada 1918. godine kao predstavničko tijelo Slovenaca, Hrvata i Srba na području Austro-Ugarske, a s ciljem ujedinjenja u zajedničku državu. U njegovom radu sudjeluje niz različitih političkih organizacija — od Starčevićeve stranka prava i Srpske narodne radikalne stranke do slovenskog Narodnog sveta i Hrvatsko-srpske koalicije.⁷ Zagovarajući brzo i bezuvjetno ujedinjenje, pored raznih nepovoljnih vanjskopolitičkih okolnosti, dio sudionika kontinuirano ističe i zabrinjavajuća zbivanja u zemlji — “boljševičku opasnost i probleme oko pljačke u Slavoniji i Podravini”. Takav stav zastupali su Svetozar Pribićević i dio političara Hrvatsko-srpske koalicije, srpski članovi Narodnog vijeća iz Bosne i Hercegovine, dio članova Narodnog vijeća iz Vojvodine, Slovenije i Dalmacije, te istaknuti katolički političar Janko Šimrak.⁸

Ono što slovenski socijalist Prepeluh vidi kao strah članova vijeća od “socijalnih požara” i “sopstvenog naroda”, ovdje se pojavljuje kao “boljševička opasnost”. No neovisno o vrijednosnom određenju fenomena, obje strane slažu se u osnovnom — postoji široko rasprostranjeno i potencijalno eksplozivno socijalno nezadovoljstvo. Nezadovoljstvo koje bi moglo izmaći

- Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, vol. 11, 1981., str. 133
- 7 Za potpuniji pregled organizacija uključenih u rad Narodnog vijeća vidi Hrvatska enciklopedija, Narodno vijeće SHS, dostupno na <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=43004> (posjećeno 24. svibnja 2020.)
- 8 Ivica Zvonar, Pogled na 1918. iz perspektive dijela istaknutih sudionika, Zbornik Matice hrvatske: 1918. u hrvatskoj povijesti, 2012.

kontroli. Za kraj spomenimo i kako će Starčevićeva stranka prava svoje napuštanje republikanskih načela i podršku monarhizmu službeno opravdati — u stranačkoj rezoluciji od 11. prosinca 1918. godine — upravo potrebom suzbijanja “anarhističke, boljševičke kao i separatističke struje”.⁹

Nakon ovog kratkog pregleda stavova nekih od ključnih političkih aktera, možemo se osvrnuti i na same nemire koji u to vrijeme potresaju zemlju. U nastavku teksta slijedi pokušaj da se barem djelomično odrede karakter i opseg socijalnih nemira, te možda prije svega dočara ondašnja atmosfera u društvu.

9 Branislav Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929.)*, 1979., str. 273

Pobune i nemiri

— prvi dio

U svrhu boljeg razumijavanja potrebno je nešto proširiti vremenski okvir unutar kojeg promatramo zbivanja. Odnosno pomaknuti fokus s isključivo 1918. godine na period koji obuhvaća razdoblje od 1917. pa do 1921. godine. Tek unutar tog perioda možemo potpunije sagledati povijesnu epizodu kada se na trenutke činilo kako postoji mogućnost revolucionarnog prevrata.

Početak 1917. godine na području carske Rusije u ratnom zarobljeništvu nalazi se, ovisno o procjenama, 250 do 300 tisuća Jugoslavena — Hrvata, Slovenaca i Srba.¹⁰ Ubrzo nakon što je otpočela Oktobarska revolucija, točnije u prosincu 1917. godine, sovjetska vlada oslobodila je sve ratne zarobljenike i dala im prava građana neutralnih zemalja.¹¹ Broj Jugoslavena koji će na strani boljševika sudjelovati u Oktobarskoj revoluciji i građanskom ratu procjenjuje se na najmanje 20 tisuća. Najveći dio dolazio je iz redova bivših ratnih

- 10 Ivan Očak, *Kako su se u Sovjetskoj Rusiji pripremali za povratak u domovinu bivši jugoslavenski ratni zarobljenici (1917–1921.)*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Odjel za društvene nauke, vol. 16, 1971.; Bogumil Hrabak, *Partijska organizacija i forumi komunističara Jugoslavena u Sovjetskoj Republici 1918–1921. godine*, Jugoslavenski historijski časopis, vol. 1–4, 1967.
- 11 Ivan Očak, *Kako su se u sovjetskoj Rusiji pripremali za povratak u domovinu bivši jugoslavenski ratni zarobljenici (1917–1921.)*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Odjel za društvene nauke, vol. 16, 1971.

zarobljenika.¹² Spomenimo samo neke od sudionika. Aleksa Dundić iz Omiša formira Internacionalni odred Crvene garde u sastavu kojeg se nalazi oko 150 Jugoslavena. Kao proslavljeni komandant Crvene garde i Crvene armije, Dundić će poginuti 1920. godine tokom sovjetsko–poljskog rata, a njegovo ime bit će uklesano u zidine Kremlja među imena heroja Oktobarske revolucije.¹³ U redove Crvene garde ulazi primjerice i 200 Jugoslavena pod vodstvom Danila Srdića iz Vrhovina. Gustava Barabaša, pravnika iz Velike Gorice, Revolucionarni ratni savjet Sovjetske armije Ukrajine imenovao je načelnikom štaba Druge ukrajinske sovjetske divizije.¹⁴ Moguće bi bilo pobrojati još čitav niz istaknutih imena. No pored borbe za uspostavljanje sovjetske vlasti na teritoriju sada već bivšeg Ruskog Carstva, nekolicina jugoslavenskih komunista tokom 1918. godine započinje rad na organizaciji svojih sunarodnjaka i njihovom povratku u domovinu. Zadatak povratnika bio je razvoj revolucionarne borbe u jugoslavenskim zemljama. Prema nekim izvještajima od studenog 1918. do prosinca 1919. godine organiziran je povratak 160 komunista. Spominje se i grupa od 27 osoba koja preko Petrograda odlazi u Jugoslaviju, odnosno Kraljevinu SHS, u srp-

- 12 Stefan Gužvica, *Što hoće Pelagićevci?*, Novi Plamen, dostupno na <https://www.noviplamen.net/glavna/sta-hoce-pelagicevci/> (posjećeno 02. Lipnja 2020.); procjena broja navedena prema Ivan Očak, *U borbi za ideje Oktobra: Jugoslavenski povratnici iz Sovjetske Rusije (1918–1921)*, 1976., str. 52
- 13 *Enciklopedija Jugoslavije*, Dundić, Toma Aleksa, vol. 3, 1984., str. 689–690.
- 14 Srećko Pulig, *Jugoslaveni u Oktobarskoj revoluciji*, *Novosti*, 25. listopada 2017., dostupno na <https://www.portalnovosti.com/jugoslaveni-u-oktobarskoj-revoluciji> (posjećeno 04. lipnja 2020.)

nju 1921. godine. Navedeni podaci najvjerojatnije ne predstavljaju i konačan broj organiziranih povrataka.¹⁵ U svakom slučaju povratnici po dolasku započinju s nizom aktivnosti. Osnivaju ilegalne komunističke organizacije, stupaju u vezu s lijevim socijaldemokratima, povezuju se s pojedinim pripadnicima vojske, rade na agitaciji, itd. Svjestan ovakvih ulazaka u zemlju Ministar unutrašnjih poslova Kraljevine SHS, Svetozar Pribićević, početkom 1919. piše hrvatskom banu Mihaloviću kako su iz Moskve poslani ljudi "da u našim krajevima šire boljševizam", neke pobraja poimence, te zaključuje kako spomenute "treba strogo kontrolirati".¹⁶

Mnogi bivši ratni zarobljenici vraćaju se iz Rusije i raznim drugim kanalima. Ne dolaze svi kako bi se angažirali u jugoslavenskom revolucionarnom pokretu, niti su svi sudjelovali u revolucionarnim borbama u Rusiji. No dolazak tisuća vojnika iz zemlje zahvaćene revolucijom, uz postojeće lokalno nezadovoljstvo, predstavljao je razlog za zabrinutost. Već austrougarske vlasti uspostavljaju sustav masovnog nadzora i kontrole povratnika, a s istom praksom nastavljaju kasnije i vlasti Kraljevine SHS. Za ilustraciju široko rasprostranjene zabrinutosti i mjera koje su poduzimane može nam poslužiti studija Zijada Šehića o bosansko-hercegovačkim vojnicima u vojsci Austro-Ugarske Monarhije. Šehić u svom radu među ostalim donosi podatke o tretmanu povratnika iz zarobljeništva na

15 Ivan Očak, *Kako su se u sovjetskoj Rusiji pripremali za povratak u domovinu bivši jugoslavenski ratni zarobljenici (1917–1921.)*, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Odjel za društvene nauke, vol. 16, 1971.

16 Ivan Očak, *Povratnici iz Sovjetske Rusije u borbi za stvaranje ilegalnih komunističkih organizacija uoči prvog kongresa SRPJ(k)*, Historijski zbornik, 1974–1975.

području Bosne i Hercegovine u posljednjoj godini rata. Tako saznajemo da su u svrhu evidentiranja svih povratnika u Bosanskom Brodu, Brčkom i Bosanskom Novom uspostavljene nadležne kontrolne stanice. U kontrolnim stanicama trebalo je uz ime, čin i jedinicu vojnika zabilježiti "mjesto trajnog boravka i cilj putovanja" i zatim "te podatke uputiti političkim organima, odnosno policijskoj direkciji u Sarajevu, a također i najbližoj žandarmerijskoj stanici radi tajnog nadzora i sprečavanja širenja boljševičkih ideja". Istovremeno se ove ljude pokušava što prije uključiti u sastav operativnih vojnih jedinica i ponovno poslati na front. U tu svrhu uspostavljeni su logori za novu vojnu obuku tokom koje je uz ostalo "posebna pažnja posvećena ... predavanjima o boljševizmu i njegovim posljedicama". Dio priprema za front bio je i utvrditi "građansku lojalnost" povratnika. Ta zadaća pripala je Vojnoj komisiji za povratnike. Šehić navodi kako se glavni zadatak Vojne komisije za povratnike sastojao "u istraživanju svih revolucionarno obilježenih elemenata (boljševika, komunista, nihilista, anarhista...), otkrivanju nacionalno-separatističkih emisara i agitatora", odnosno politički sumnjivih, te s čisto vojnog stajališta razumljivom "otkrivanju i eliminaciji svih osoba koje su od neprijatelja poslatne sa zadatkom da vrše sabotaže na željeznicama, industrijskim objektima, životnim namirnicama." Sudski postupak Vojne komisije prepoznavao je tri kategorije: primjeren, sumnjiv i kriv. Prema dostupnim podacima od siječnja do listopada 1918. godine provedena su 12 243 postupka utvrđivanja "građanske lojalnosti" povratnika. Dok ih je relativno malo, odnosno tek 51 bosanskohercegovački vojnik, proglašeno krivim za dezerterstvo ili predaju neprijatelju, čak 3667 proglašeno je sumnjivim te stavljeno pod prismotru. Iako

nedostaje daljnja specifikacija možemo pretpostaviti kako su neznemariiv dio činili prethodno spomenuti "revolucionarno obilježeni elementi". Završetak rata i uspostavljanje Kraljevine SHS ne donose bitne promjene u tretmanu bivših ratnih zarobljenika koji dolaze s istoka. Nadzor i kontrola se nastavljaju. Povratnici se prilikom prelaska granice upisuju u zasebne spiskove i podvrgavaju policijskom ispitivanju, a zatim stavljaju pod višemjesečni policijski nadzor.¹⁷

Vojsku potresa i niz otvorenih pobuna. Tokom 1918. godine dolazi do ustanka mornara u Boki Kotor-skoj, bune se rezervne jedinice u Ljubljani, Mostaru, Kragujevcu. U Rijeci vojska odbija odlazak na front, a mornari ratne luke u Puli izabiru mornarska vijeća i proglašavaju ih za jedinu vlast na brodovima i u luci. Iduće godine u varaždinskom garnizonu izbija pobuna u kojoj sudjeluje i dio građana Varaždina. Prema izvještajima ciljevi sudionika varaždinske pobune variraju od općenitije "republike i slobode" do "sovjetske republike radnika i seljaka".¹⁸ Ovdje su pobrojani samo neki od primjera. Iako pobune po motivaciji i ciljevima aktera sasvim sigurno nisu politički homogene — što vidimo primjerice kod ciljeva istaknutih prilikom pobune u Varaždinu — nesumnjivo je prisutan utjecaj revolucionarnih ideja. No vjerojatno najmasovnije izražavanje bunta predstavlja dezerterstvo. Prema nekim izvorima

17 [Zijad Šehić, Bosanci i Hercegovci u vojnoj organizaciji Austro-Ugarske Monarhije u posljednjoj ratnoj godini, Historijska traganja, br. 3, 2009.](#)

18 [Stanislava Koprivica – Oštrić, Vojnička pobuna u Varaždinu 23. srpnja 1919. godine, Povijesni prilozi, vol. 2, br. 2, 1983.; Zijad Šehić, Bosanci i Hercegovci u vojnoj organizaciji Austro-Ugarske Monarhije u posljednjoj ratnoj godini, Historijska traganja, br. 3, 2009.](#)

ukupan broj bjegunaca tokom Prvog svjetskog rata za južnoslavenske zemlje iznosi 250 tisuća.¹⁹

Zadržimo se na području tadašnje Hrvatske i Slavonije. Hrvatsko-slavonsko vojno zapovjedništvo u svojim izvještajima Zemaljskoj vladi bilježi kako je samo 1917. godine uhapšeno oko 20 000 vojnih bjegunaca, te kako se žandari sve teže nose s dezerterima. Dezerteri koji su uspjeli izbjeći hapšenje formiraju naoružane grupe poznate pod nazivom zeleni kader. Procjenjuje se kako je do ljeta 1918. godine broj pripadnika zelenog kadra na području Hrvatske i Slavonije iznosio između 60 i 70 tisuća. Ove naoružane skupine opstaju i nakon završetka rata, pa tako krajem 1918. još uvijek broje najmanje 45 000 pripadnika. Motivacija i djelovanje dezertera raznoliki su. Dok su neki nadahnuti idejama Oktobarske revolucije, drugi u ratnom vohoru samo pokušavaju sačuvati živu glavu, a neki formiraju razbojničke družine i prepuštaju se pljački.²⁰ Velik dio pripadnika zelenog kadra nesumnjivo nije primarno motiviran idejama Oktobra i ne vidi kao svoj cilj uspostavljanje jugoslavenske sovjetske republike. Međutim, moglo bi se argumentirati kako je unatoč tome elemente revolucionarne prakse moguće uočiti i na općenitoj razini. Riječ je o svima zajedničkom odbijanju sudjelovanja u ratu. U ratnom sukobu koji ne prepoznaju kao svoj, odnosno borbi za teritorije i utjecaj koja se vodi između imperijalnih država. Prisjetimo se da počevši od (ne)izglasavanja ratnih kredita u nacionalnim parlamentima 1914. godine, upravo

19 Tomislav Bogdanović, *Kategorije zelenog kadra 1918. godine i osvrt na njihovo djelovanje u Podravini i Prigorju, Podravina, vol. 12, br. 23, 2013.*

20 Isto

protivljenje imperijalističkom ratu predstavlja okosnicu revolucionarne politike.

Završit ćemo ovaj pregled zbivanja i atmosfere u vojsci jednom anegdotalnom epizodom. U Kraljevini SHS 1920. godine održani su lokalni izbori — tema kojoj ćemo se vratiti kasnije u tekstu. Uslijed višegodišnjih političkih i društvenih previranja na biračkim mjestima vlada napeta atmosfera. Vladajuće krugove i dalje zabrinjava mogućnost socijalističke revolucije. Nošen takvim brigama u Petrovac — malo mjesto na crnogorskoj obali — odlazi Upravitelj Kotarskog poglavarstva iz Kotora i zahtijeva da se glasa u njegovom prisustvu. Nelagodu birača prekidaju ratni veterani srpske vojske, borci sa Solunskog fronta, i javno glasaju za kandidate Komunističke partije. Ohrabreni i povedeni njihovim primjerom slijede ih i mnogi drugi. Tako je uspostavljena Petrovačka Crvena komuna, prva komunistička općina na Jadranu.²¹

21 Jovo U. Zenović, *Petrovačka Crvena komuna 1920–2010*, Portal Butua, 10. kolovoza 2012., dostupno na <http://butua.com/knjige-tekstovi-studije/jovo-u-zenovic-petrovacka-crvena-komuna-1920-2010/> (posjećeno 15. lipnja 2020.)

Pobune i nemiri

— drugi dio

U promatranom razdoblju — od 1917. do 1921. godine — borbe se vode i unutar tzv. ekonomske sfere. Početak rata značio je gotovo potpunu obustavu djelovanja sindikalnih organizacija u svim jugoslavenskim zemljama. Na području Hrvatske i Slavonije dolazi do zabrane rada Socijaldemokratske stranke, a time i do obustave aktivnosti socijaldemokratskih sindikata. U Srbiji se početkom rata sindikalna aktivnost značajno smanjuje, da bi nakon austrougarske okupacije 1915. godine bila u potpunosti obustavljena. U ostalim jugoslavenskim krajevima sindikalna aktivnost zamire uslijed nepovoljnih uvjeta nastalih proglašenjem ratnog stanja: mobilizacije i odlaska na front sindikalnog članstva te militarizacije poduzeća. Intenzivniji rad na obnovi sindikalnih organizacija započinje sredinom 1917. godine. Broj članova sindikata ubrzano raste, te u nekim slučajevima uskoro premašuje predratno stanje. Ovaj trend posebno je izražen na primjeru Glavnog radničkog saveza Bosne i Hercegovine. Početkom 1918. savez broji 2 879 članova, da bi već u veljači 1919. dosegno 22 669 članova, a zatim u travnju iste godine oko 25 000 članova. Posljednji predratni popis navodi 5 522 člana. Donekle slična dinamika prisutna je i u ostalim krajevima.²² Istovremeno, uslijed materijalne oskudice i

22 [Toma Milenković, Privremeno radničko zakonodavstvo u Jugoslaviji \(od kraja prvog svjetskog rata do donošenja →](#)

teških životnih uvjeta razvija se borba oko organizacije gospodarskog života i raspodjele proizvedenih dobara. Borba oko pitanja poput trajanja radnog vremena ili visine nadnica, odnosno pitanja minimalnog životnog standarda. Na tom tragu će, primjerice, prilikom generalnog štrajka u Splitu krajem 1918. godine biti istaknuti zahtjevi za isplatom potpora siromašnima, rješavanjem problema nezaposlenosti i obuzdavanjem rasta cijena.²³ Što se tiče brojnosti i masovnosti radničkih akcija, spomenimo kako je samo u Sloveniji tokom prva tri mjeseca 1919. godine održano oko 400 različitih radničkih skupova, te šezdesetak tarifnih i drugih pokreta u kojima je sudjelovalo oko 30 000 radnika. Ovim akcijama radnici su uspjeli izboriti povećanje nadnica za 30 do 150%.²⁴ No posvetimo se na trenutak spomenutom pitanju radnog vremena.

U kontekstu borbi oko radnog vremena centralno pitanje predstavlja zahtjev za uvođenjem osmosatnog radnog dana. Osim što nam pružaju uvid u atmosferu i dinamiku klasne borbe tih godina, ovih borbi vrijedi se prisjetiti i obzirom na današnje prilično uopćeno te geografski izmješetno viđenje ovog sukoba. Naime, teško se oteti dojmu da se osmosatno radno vrijeme danas promatra kao tekovina nekog apstraktnog radničkog

- Vidovdanskog ustava), Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, vol. 11, 1981., str. 126–127, 134, 156, 168, 171; Josip Cazi, S puta reformizma na put klasne borbe, 1977., str. 15
- 23 Toma Milenković, Privremeno radničko zakonodavstvo u Jugoslaviji (od kraja prvog svjetskog rata do donošenja Vidovdanskog ustava), Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, vol. 11, 1981., str. 146
- 24 isto, str. 134

pokreta, koji se eventualno prilikom prigodnih prvomajskih obraćanja locira u Chicago 19. stoljeća. Od vremena kada je formuliran unutar međunarodnog radničkog pokreta, zahtjev za osmosatnim radnim danom nalazi svoje mjesto i na ovim prostorima. A dugotrajna borba intenzivira se krajem Prvog svjetskog rata — u trenutku raspada austrougarskih državnih struktura radnici prelaze u ofenzivu. Obilje primjera iz 1918. godine svjedoči o značajno izmijenjenom odnosu snaga između rada i kapitala. Pa tako možemo čitati da radnici nerijetko nisu morali ništa više nego jednostavno formulirati svoje zahtjeve u obliku kolektivnog ugovora i odnijeti poslodavcu na potpis. Aktualnost revolucionarne prijetnje i izostanak snažnog represivnog aparata koji bi ih zaštitio ostavljali su malo izbora — i kolektivni ugovori bi obično bili prihvaćeni bez ikakvih izmjena. Upravo tako je, prema pisanju zagrebačke Slobode, tokom studenog 1918. velik broj radnika drvne industrije u Đurđenovcu, Belišću i Leskovici, zatim stolara, metalaca i radnika Tvornice krpa u Osijeku, izborio svoje pravo na osmosatni radni dan. Iste godine radnici Tvornice cementa u Beočinu zauzeli su tvornicu i sami uveli devetosatno radno vrijeme za zaposlene u tvornici i na otvorenom, te osmosatno za rudare. Iduće godine na skupu predstavnika sindikalnih organizacija iz Dalmacije donesena je jednostrana odluka o prelasku na osmosatno radno vrijeme. Odluka o novom radnom vremenu zatim je samo priopćena Pokrajinskoj vladi i poslodavcima.²⁵ U srpnju 1919. godine radnici križevačkog Paromlina uspjeli su štrajkom izboriti skraćenje radnog dana s 11 na 8 sati — u sjećanje na taj štrajk na zgradu poduzeća 60-ih godina prošlog stoljeća bit će postavljena spomen

25 isto, str. 149, 147

ploča, 2013. godine ploča je uklonjena prilikom radova na izgradnji trgovačkog centra.²⁶ Usprkos velikim uspjesima, uvesti u praksi osmosatni radni dan nije uvijek bilo ni lako ni jednostavno, i podrazumijevalo je vremenom sve veći otpor poslodavaca. Pod pritiskom radničkih organizacija, Pokrajinske vlade pokušavaju riješiti ovaj problem donošenjem propisa o osmosatnom radnom danu na razini pojedinih jugoslavenskih pokrajina, a zatim Ministarski savjet u rujnu 1919. godine usvaja Uredbu o radnom vremenu u industrijskim, zanatskim, rudarskim i saobraćajnim preduzećima. Uredba je stupila na snagu 23. listopada 1919. godine i time je na području čitave Kraljevine formalno uvedeno osmosatno radno vrijeme. Istovremeno, već tokom rasprave o nacrtu Uredbe, organizacije poslodavaca jasno su izražavale svoje nezadovoljstvo, smatrajući kako je "prerano i štetno" na taj način regulirati radno vrijeme. Nakon usvajanja Uredbe predstavnici poslodavaca pokreću kampanju kako bi je osporili. Organiziraju se skupovi i usvajaju rezolucije. Na općejugoslavenskom kongresu zanatlija propisana regulacija radnog vremena se "odriješito i odlučno" odbija, te otvoreno izjavljuje kako se "ne može ... toj uredbi pokoravati".²⁷ Kako je s kongresa poručeno, zanatstvo "neće prezati pred

26 100 godina od prvog radničkog štrajka u Križevcima, Radio Križevci, 04. srpnja 2019., dostupno na <https://radiokrizevci.hr/2019/07/100-godina-od-prvog-radnickog-strajka-u-krizevcima/> (posjećeno 17. lipnja 2020.)

27 Toma Milenković, Privremeno radničko zakonodavstvo u Jugoslaviji (od kraja prvog svetskog rata do donošenja Vidovdanskog ustava), Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, vol. 11, 1981., str. 142, 152, 159, 184–188

ničjim nasiljem da obrani i sačuva svoje interese”.²⁸ Općenito, predstavnici industrije, zanatstva, trgovine i željeznica ujedinjeni su u zahtjevu “da se u svrhu jače proizvodnje i konkurencije s drugim državama uredi desetosatni radni dan”. Uslijed napada na zakonsku regulativu i nepoštivanja propisanog radnog vremena u srpnju 1920. godine održano je više od stotinu prosvjednih radničkih skupova.²⁹

U nastojanju da ograniči i suzbije aktivnosti radničkog pokreta, Ministarstvo unutarnjih poslova Kraljevine SHS će između ostalog 1919. godine zabraniti obilježavanje Prvog maja. Diljem zemlje organiziran je niz štrajkova i demonstracija. Samo u Bosni i Hercegovini u toku dva dana — 30. travnja i 1. maja — uhapšeno je više od tisuću radnika i radničkih aktivista.³⁰ U suzbijanju demonstracija u Zagrebu sudjeluju i francuske kolonijalne trupe.³¹ Francuske trupe ovdje se najvjerojatnije nalaze na osnovu poziva koji je predsjedništvo Narodnog vijeća uputilo generalissimusu Fochu još u studenom 1918. godine moleći za pomoć u uspostavljanju reda u zemlji.³² U srpnju 1919. godine u znak podrške mađarskoj i ruskoj sovjetskoj republici organiziran

28 Branislav Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929.)*, 1979., str. 314

29 Toma Milenković, *Privremeno radničko zakonodavstvo u Jugoslaviji (od kraja prvog svetskog rata do donošenja Vidovdanskog ustava)*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, vol. 11, 1981., str. 188–189

30 isto, str. 160, 205

31 Dragutin Saili, *Prvi maj 1919. u Zagrebu*, Zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta: Četrdeset godina, vol. 1, 1960.

32 Bogdan Krizman, *Građa o nemirima u Hrvatskoj na kraju g. 1918.*, Historijski zbornik, br. 1–4, 1957.

je dvodnevni generalni štrajk. Štrajk je organiziran u kontekstu mogućeg jugoslavenskog sudjelovanja u međunarodnoj vojnoj intervenciji u tim zemljama. U prosincu 1920. godine u štrajk stupa 12 000 rudara u slovenskim rudnicima, a nekoliko dana kasnije, točnije 21. prosinca 1920. godine, na području Bosne i Hercegovine započinje veliki štrajk rudara poznat pod nazivom Husinska buna.³³ No, kao što se iz dosadašnjeg izlaganja može naslutiti, istovremeno s borbama radničkog pokreta odvija se i konsolidacija političkih snaga kapitala. Prema nekima prekretnicu u odnosu snaga predstavlja veliki štrajk željezničara u travnju 1920. godine. Iako je rezultirao određenim uspjesima, štrajk je u konačnici slomljen militarizacijom željeznice te raznim ostalim represivnim mjerama.³⁴ Generalni štrajk zakazan za 30. prosinca 1920. godine u znak solidarnosti s rudarima u štrajku, vlasti su preduhitrile donijevši u noći s 29. na 30. prosinca odluku o zabrani rada komunističkih organizacija. Dokument poznat pod imenom Obznana. Ova zabrana pogodila je i revolucionarne sindikate okupljene u Centralnom radničkom sindikalnom vijeću

- 33 Toma Milenković, *Privremeno radničko zakonodavstvo u Jugoslaviji (od kraja prvog svjetskog rata do donošenja Vidovdanskog ustava)*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, vol. 11, 1981., str. 134, 206
- 34 Igor Livada, *100 godina od velikog štrajka željezničara, Radnička prava*, 15. travnja 2020., dostupno na <http://radnickaprava.org/tekstovi/clanci/igor-livada-100-godina-od-velikog-strajka-zeljeznicara> (posjećeno 24. lipnja 2020.); Toma Milenković, *Privremeno radničko zakonodavstvo u Jugoslaviji (od kraja prvog svjetskog rata do donošenja Vidovdanskog ustava)*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, vol. 11, 1981., str. 201

Jugoslavije, koji u tom trenutku broje oko 300 000 članova.³⁵ U travnju 1921. godine izmijenjena je Uredba o radnom vremenu. U manjim zanatskim poduzećima — poduzećima u kojima se rad obavlja isključivo ručno i koja ne zapošljavaju više od 5 radnika — dozvoljeno je desetosatno radno vrijeme. Prema jednodušnoj ocjeni inspektora rada 1921. godina bila je "za veliki deo radništva upravo katastrofalna", otvoreno su kršeni "svi zakonski propisi o zaštiti radnika".³⁶

Stabilizacija režima zahtijevala je odgovor na još jedno pitanje. Naime, selo je u to vrijeme poprište neprekidnih sukoba koji zahvaćaju sve krajeve novonastale države. Napetosti proizašle iz ostataka feudalnih odnosa i koncentracije vlasništva nad zemljom u malom broju veleposjeda, dovode do napada na vlastelinska imanja te samoinicijativnog zauzimanja zemlje od strane seljaka. O seljačkom buntu na području Hrvatske možemo čitati u mnogobrojnim izvještajima s terena koji su 1918. godine poslani Narodnom vijeću u Zagrebu. Izvještaji primjerice navode kako seljani u Novom Marofu "prisvajaju ... sve više od privatnog vlasništva vlastelinstva" što "zahvaća sve veće dimenzije", i pri čemu "su si neke šume potpuno prisvojili".³⁷ U Kutjevu je dvor baruna Turkovića opljačkan i uništen. Iz Prešanovaca javljaju

35 Mihael Sobolevski, *Komunistički pokret u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju 1919–1929.*, 1985., str. 119–120

36 Toma Milenković, *Privremeno radničko zakonodavstvo u Jugoslaviji (od kraja prvog svetskog rata do donošenja Vidovdanskog ustava)*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, vol. 11, 1981., str. 207–209

37 Zdenka Šimončić – Bobetko, *Agrarna reforma na području Hrvatskog zagorja, Međimurja i Podravine u međuratnom razdoblju (1918–1941)*, *Povijesni prilozi*, vol. 7, br. 7, 1988.

o provali u magazine vlastelinstva Brodske imovne općine i odvoženju zaliha žita. A u Klanjcu je oko 60 naoružanih seljaka napalo i opljačkalo vlastelinstvo Novi Dvori.³⁸ Ovakvih i sličnih primjera je još mnogo. Kako bi smirili stanje na selu, vlasti će krenuti u provedbu agrarne reforme. U veljači 1919. godine usvojene su Prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme, čime je uspostavljena pravna i programska osnova za provedbu reforme. Temeljne odrednice dokumenta bile su raskidanje preostalih kmetovskih odnosa i raspodjela velikih posjeda.³⁹ Sama provedba agrarne reforme odvijat će se različitim tempom i tokom godina doživjeti mnoge izmjene. Nikada dovršen proces u konačnici će prekinuti Drugi svjetski rat.⁴⁰ No, ostavimo po strani dugotrajan i kompleksan proces provedbe reforme — koji je svakako imao i svojih značajnih dostignuća — i vratimo se na trenutak pitanju njene političke funkcije. Motivaciju onih koji su reformu pokrenuli i vodili prvenstveno određuje potreba za suzbijanjem revolucionarne opasnosti i stabilizacijom režima. Smanjenje društvenih nejednakosti pojavljuje se prije kao popratni efekt nego cilj sam po sebi. U tom smislu karakterističnu agrumentaciju značaja agrarne reforme daje Milorad Drašković — jedna od ključnih političkih ličnosti tog vremena. Objašnjavajući politiku vlade prema pobunjenim

38 Bogdan Krizman, *Građa o nemirima u Hrvatskoj na kraju g. 1918.*, Historijski zbornik, br. 1–4, 1957.

39 *Problemi agrarne reforme i ekonomske politike 1918–1929.*, Zbirka dokumenata, dostupno na http://znaci.net/00001/138_20.pdf (posjećeno, 12. srpnja 2020.)

40 Za područje Hrvatske vidi primjerice Zdenka Šimončić – Bobetko, *Agrarna reforma na području Hrvatskog zagorja, Međimurja i Podravine u međuratnom razdoblju (1918–1941)*, Povijesni prilozi, vol. 7, br. 7, 1988.

seoskim krajevima, Drašković će u jednom novinskom tekstu početkom 1920. godine slikovito sažeti osnovnu političku logiku reforme. "Koncem 1918. u tim krajevima bilo je mnogo crvenog na horizontu", piše Drašković, a "agrarnom reformom koju je država uzela da sprovodi, ti su crveni oblaci počeli da se rasturaju".⁴¹ Desetak godina kasnije, 1928. godine, ministar poljoprivrede u izvještaju sastavljenom za kralja Aleksandra ponovno će naglasiti kako je reforma bila "jedna politička, neodkloniva nužda", te iznijeti i nešto konkretniji opis opasnosti koja se tada ukazala na horizontu. Možemo primijetiti ispreplitanje seljačkog pitanja s, prethodno u tekstu opisanim, pitanjima povratnika iz Rusije i zelenog kadera. U navedenom izvještaju stoji:

„Iz boljševizirane Rusije se vraćajući zarobljenici i zeleni kadri u gorama bili su zadojeni revolucionarnim idejama u pogledu privatne svojine, naročito svojine na zemlji... da im se je morao otvoriti neki sigurnosni ventil. To je jedino bilo moguće obećanjem, da će se putem jedne agrarne reforme dijeliti zemlja velikih posjeda.”⁴²

41 Branislav Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929.)*, 1979., str. 299

42 Srđan Milošević, *Socijalni aspekti ideoloških okvira agrarne reforme u Kraljevini SHS, YU historija*, dostupno na https://yuhistorija.com/serbian/jug_prva_txt01c6.html (posjećeno 15. srpnja 2020.)

Komunisti osvajaju gradove

Iz dosadašnjeg razmatranja sukoba koji su oblikovali jugoslavensko društvo u godinama formiranja Kraljevine SHS, možemo zaključiti kako su revolucionarne ideje bile široko rasprostranjene i snažno zastupane u različitim društvenim slojevima. Ujedno, snažna prisutnost revolucionarnih ideja izazvala je zabrinutost duž gotovo čitavog političkog spektra, te proizvela potrebu da se djeluje u skladu s novim političkim prioritetima. Politički izbori proizašli iz potrebe da se odgovori na revolucionarni izazov bili su različitog karaktera i imali različite posljedice — od prihvaćanja monarhizma kao garanta stabilnosti do ustupaka zahtjevima radničkih i seljačkih borbi. U završnom dijelu izlaganja dotaknut ćemo se još jedne teme u kojoj se ogleda podrška revolucionarnim idejama, ali i odlučnost vlasti da očuva postojeći političko — ekonomski poredak. Ako je buduća država morala biti monarhija, gospodarstvo je moralo počivati na kapitalističkim temeljima. Tema o kojoj će u nastavku teksta biti riječi su izbori za predstavnička tijela Kraljevine SHS održani 1920. godine. To su bili prvi izbori koji su održani nakon ujedinjenja u zajedničku državu.

Izborni ciklus započeo je izborima za gradska zastupstva i općinske uprave. Do kraja ljeta 1920. godine izbori su provedeni u Hrvatskoj, Sloveniji, Srbiji, Crnoj

Gori i Makedoniji.⁴³ U Vojvodini i Bosni i Hercegovini prve lokalne uprave bit će izabrane tek godinama kasnije.⁴⁴ Izuzetak na području Hrvatske bila je Dalmacija gdje su prvi izbori za mjesne samouprave održani tek 1926. godine.⁴⁵ Nakon izbora za lokalna predstavnička tijela održani su i izbori za Ustavotvornu skupštinu. Izbori za Ustavotvornu skupštinu provedeni su na teritoriju čitave države 28. studenog 1920. godine. U kontekstu podrške revolucionarnim idejama nas u prvom redu zanimaju izborni rezultati komunista. Konkretnije, zanima nas rezultat koji je na izborima ostvarila Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista). Ova radnička partija osnovana je 1919. godine udruživanjem različitih socijaldemokratskih organizacija — bilo da partiji pristupaju u cijelosti ili samo djelomično — te komunističke organizacije “Pelagić”, koju su po svom povratku u zemlju uspostavili učesnici oktobarske revolucije.⁴⁶ Uskoro po osnivanju, na kongresu održanom sredinom 1920. godine u Vukovaru, partija mijenja ime u Komunistička partija Jugoslavije. Ali prije samog osvrta na

43 Branislav Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929.)*, 1979., str. 67

44 Seka Brkljača, *Paradoksi provedbe Vidovdanskoeg ustava iz 1921. u Bosni i Hercegovini*, *Historijska traganja*, br. 7, 2011.

45 Franko Mirošević, *Borba za općinsku samoupravu u južnoj Dalmaciji od 1918. do 1929.*, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 23, br. 1, 1990.; Marijan Buljan, *Splitski općinski izbori 1928. godine*, *Historijski zbornik*, vol. 66, br. 2, 2013.

46 Za popis organizacija koje su sudjelovale u udruživanju vidi Mihael Sobolevski, *Komunistički pokret u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju 1919–1929.*, 1985., str. 53; za organizaciju Pelagić vidi Ivan Očak, *Povratnici iz Sovjetske Rusije u borbi za stvaranje ilegalnih komunističkih organizacija uoči prvog kongresa SRPJ(k)*, *Historijski zbornik*, 1974–1975.

rezultate izbora potrebno je spomenuti neka ograničenja u čitanju istih kao indikatora razine društvene podrške komunističkom programu. Pored prethodno navedenog izostanka izbora za mjesne samouprave u nekim krajevima, ograničavajući faktor predstavlja i regulacija biračkog prava. Naime, iako je ukidanjem imovinskog cenzusa biračko pravo prošireno na velik dio prethodno isključenog stanovništva, neke društvene skupine i dalje nisu bile u mogućnosti sudjelovati u izbornom procesu. Uvjetno rečeno uvedeno je opće pravo glasa za muškarce s navršenom 21 godinom. Dakle, biračko pravo i dalje nisu imale žene. Nadalje, pravo da biraju svoje političke predstavnike ne ostvaruju osobe na odsluženju vojnog roka, aktivni podoficiri i oficiri. Usprkos ukidanju imovinskog cenzusa neke odredbe ipak isključuju određene skupine siromašnijih građana. Tako odredba prema kojoj biračko pravo mogu ostvariti samo oni koji su minimalno 6 mjeseci nastanjeni u nekoj općini, onemogućava glasanje onim radnicima koji su u potrazi za poslom prisiljeni stalno mijenjati mjesto boravka. Nešto jasnije ograničenje biračkog prava siromašnih sadržano je u odredbi prema kojoj biračko pravo nisu mogli ostvariti građani koji imaju "sirotinjsku opskrbu iz javnih i opštinskih sredstava, ili oni koji su uopšte na teretu javne pomoći". Biračko pravo uskraćeno je i osobama pod starateljstvom, te pripadnicima onih nacionalnih manjina koji su po međunarodnom ugovoru o zaštiti manjina imali pravo opcije za svoje matične zemlje — izuzetak je učinjen jedino kod manjina slavenskog porijekla. Prema nekim procjenama pravo na sudjelovanje u izborima ostvarivala je tek četvrtina stanovništva.⁴⁷

47 Branislav Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929.)*, 1979., str. 67–71; Mihael Sobolevski, →

I kakav su izborni rezultat ostvarili komunisti? Na izborima za općinska i gradska zastupstva u Hrvatskoj i Slavoniji od osam političkih stranaka koje su sudjelovale na izborima, Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista) je po broju osvojenih mandata zauzela četvrto mjesto. No po broju osvojenih mandata u gradovima komunisti su predstavljali najjaču političku opciju. Neki od većih gradova u kojima dobivaju većinu glasova birača bili su Osijek, Slavonski Brod, Vukovar, Virovitica, Vinkovci, Karlovac i Zagreb.⁴⁸ Na razini kotara najbolji rezultat ostvaren je u kotaru Crikvenica gdje je nešto više od 83% svih zastupničkih mjesta pripalo komunističkim kandidatima. To je ujedno i najbolji rezultat ostvaren u svim kotarima čitave Kraljevine SHS. U nekim mjestima rezultati su bili nevjerojatni: u Crikvenici je od 12 mogućih mandata osvojeno svih 12, u Grižane — Belgradu 18 od 18, a u Selcu ponovno 12 od 12 mogućih mandata. Velik uspjeh postignut je i u delničkom kotaru gdje je dobiveno gotovo 70% zastupničkih mjesta.⁴⁹ U drugim krajevima Kraljevine SHS je također u mnogim značajnim gradovima ostvarena izborna pobjeda. Između ostalih u Užicu⁵⁰, Beogradu, Zemunu, Nišu, Kragujevcu, Podgorici, Skoplju, Prilepu i

- Komunistički pokret u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju 1919–1929., 1985., str. 64
- 48 Neda Engelsfeld, Rad kluba komunističkih poslanika u plenumu Ustavotvorne skupštine (u prosincu 1920. i u siječnju 1921.), Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, vol. 2, br. 1, 1972.
- 49 Mihael Sobolevski, Komunistički pokret u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju 1919–1929., 1985., str. 70
- 50 Toma Milenković, Radnička klasa Užica u izborima 1920., Multimedijalna enciklopedija o Užicu: Užice nekad i sad (tekst preuzet s interneta 12. travnja 2016.)

Đaković⁵¹. Nakon izbora vlada je komunističkim zastupnicima na različite načine onemogućavala preuzimanje lokalnih uprava u mjestima gdje su dobili većinu glasova, te općenito obnašanje zastupničkih mandata. Sukob se u javnosti velikim dijelom odvijao oko formalno — pravnih neslaganja po pitanju polaganja zastupničke zakletve — a koju je trebalo položiti kralju. Komunisti su zastupali poziciju prema kojoj zastupnici nisu dužni kralju polagati zakletvu, pošto o budućem državnom uređenju tek treba odlučiti Ustavotvorna skupština. Suština sukoba svakako je nadilazila proceduralne nesuglasice oko polaganja zakletve. A događaji koji su uslijedili nakon lokalnih izbora bili su samo uvod u skorašnji obračun s Komunističkom partijom, njenu potpunu zabranu i izbacivanje komunista iz svih predstavničkih tijela Kraljevine SHS. Tako je, primjerice, samo tri dana nakon što je stupio na dužnost zagrebačkog gradonačelnika, uz pomoć žandarmerije i vojske iz gradske uprave izbačen Svetozar Delić.⁵² U Beogradu je naredbom ministra unutrašnjih poslova poništena odluka opštinskog odbora o preuzimanju gradske uprave — a temeljem izbornih rezultata — od strane komunista. Obrazlažući svoju odluku komunističkim zastupnicima, ministar Drašković otvoreno je rekao kako “dok u ovoj zemlji postoji monarhija i buržoaska vlast”, “komunisti ne mogu držati u rukama prestoničku opštinu”.⁵³

51 Radnički i socijalistički pokret u novoj državi. Značaj osnivanja kpj, Zbirka dokumenata, dostupno na http://znaci.net/00001/138_19.pdf (posjećeno 13. kolovoza 2020.)

52 Hrvatski biografski leksikon, Delić, Svetozar, dostupno na <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=4500> (posjećeno 15. kolovoza 2020.)

53 Branislav Gligorijević, Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929.), 1979., str. 299

Razrješenju napetosti između dvije međusobno isključive političke pozicije prethodio je još jedan krug izbora. U studenom 1920. godine provedeni su izbori za Ustavotvornu skupštinu. Tokom predizbornih aktivnosti vlasti su nizom restriktivnih odredbi i represivnih mjera pokušavale suzbiti djelovanje opozicije — komunista, ali i npr. Radićeve Hrvatske pučke seljačke stranke ili crnogorskih federalista. Za nešto jasniji uvid u okolnosti u kojima se odvija predizborna kampanja dovoljno je navesti nekoliko primjera. Zadržimo se na aktivnostima usmjerenim na onemogućavanje komunističke djelatnosti. Početkom studenog načelnik mostarskog okruga izdaje eksplicitno naređenje da se spriječi “svaki pokušaj”, pa bila to “i jedna jedina riječ”, da se na “javnim zborovima, sastancima, ili zabavama ... , propaguje revolucionarna ideja”. Prema izvještaju upućenom Ministarstvu unutrašnjih poslova, načelnik kumanovskog okruga angažirao je jednog četničkog vojvodu da sa svojim “letećim vodom” obilazi sela, te “da pogodnim načinom upozori viđenije seljake, da utiču na narod i odvraća ih od komunizma”. Isto ministarstvo primilo je i telegram iz tikveškog okruga u kojem stoji: “nezavisno od zvaničnih izvještaja javljam: ugušio sam u okrugu svaku pojavu i dalju organizaciju komunista”.⁵⁴ Smirivanju napetosti neće doprinijeti niti rezultati izbora. Komunistička partija Jugoslavije je sa osvojenih 58 mandata (198.736 glasova) ušla u Ustavotvornu skupštinu kao treća politička snaga u zemlji.⁵⁵ Nедуго potom — u noći s 29. na 30. prosinca 1920. godine — vlasti donose odluku o zabrani rada komunističkih organizacija, odnosno već spominjanu Obznanu. Iako

54 isto, str. 79–81, 354–355

55 isto, str. 89

je partija u tom trenutku brojala oko 65 000 članova, a partiji bliski, i također pogođeni zabranom, revolucionarni sindikati oko 300 000 članova, izostao je bilo kakav organizirani otpor.⁵⁶ Ne mireći se s novonastalom situacijom, nekolicina mladih komunista osniva organizaciju pod nazivom Crvena pravda. Borbu su odlučili nastaviti atentatima na istaknute predstavnike režima. Jedan od takvih bio je ministar unutrašnjih poslova i inicijator Obznane — Milorad Drašković. Atentat na Milorada Draškovića je izvršen u srpnju 1921. godine u Delnicama. Drašković je ubijen sa dva hica iz revolve-
ra, atentator je bio dvadesetpetogodišnji Alija Alijagić. Odgovor vlasti bio je očekivan i stigao je u vidu Zakona o zaštiti države. Ovim zakonom državni aparat je dobio dodatne ovlasti prilikom provedbe zabrane djelovanja komunističkih organizacija. Između ostalog, upravo su na osnovu Zakona o zaštiti države, uskoro poništeni svi mandati komunističkih poslanika u Ustavotvornoj skupštini.⁵⁷ Alija Alijagić osuđen je na smrt i obješen 8. ožujka 1922. godine u dvorištu Sudbenog stola u Zagrebu — danas zgrada Županijskog suda na zagrebačkom Zrinjevcu.⁵⁸ U Delnicama će sredinom pedesetih godina biti podignut spomenik na čijem postolju stoji natpis — revolucionaru Aliji Alijagiću.

56 Mihael Sobolevski, *Komunistički pokret u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju 1919–1929.*, 1985., str. 119–122

57 Branislav Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929.)*, 1979., str. 116–117

58 *Enciklopedija Jugoslavije*, Alijagić, Alija, vol. 1, 1980., str. 107

Završna razmatranja

U uvodnom dijelu konstatirano je kako su u kolektivnom povijesnom sjećanju na području čitave bivše Jugoslavije, događaji iz 1918. godine okarakterizirani kao "prijelomni" i "sudbonosni", pri čemu je prijelomno i sudbonosno bilo "stvaranje Jugoslavije i jugoslavensko iskustvo". Za ilustraciju kolektivnog povijesnog sjećanja uzeta je analiza obilježavanja stogodišnjice stvaranja Jugoslavije u bivšim jugoslavenskim republikama. Vrijedi napomenuti da je ovdje riječ isključivo o povijesnom sjećanju koje se na neki način manifestira u javnom prostoru. I pritom je naglasak na dominantnom narativu. Istovremeno, pretpostavka je da u slučaju kada govorimo o događajima od prije toliko godina, postoji visoka razina podudarnosti između organiziranog javno vidljivog povijesnog sjećanja i povijesnog sjećanja koje ostaje u privatnoj sferi. Između ostalog, osim same vremenske distance, u ovom slučaju bitan faktor predstavljaju društvene traume proizašle iz Drugog svjetskog rata, socijalističke revolucije tokom i nakon rata, te raspada Jugoslavije i ratova devedesetih godina. Smjene generacija i niz novih traumatičnih događaja nesumnjivo su u privatnoj sferi doveli do potiskivanja povijesnog sjećanja na "prijelomne" godine krajem Prvog svjetskog rata, sjećanja koje bi se u obiteljskom krugu relativno samostalno reproduciralo putem priča koje se prenose s generacije na generaciju. U tom smislu možemo reći da kolektivno povijesno sjećanje na to

razdoblje svoju mjeru i oblik uglavnom zadobiva putem organiziranog javno posredovanog narativa — bilo od strane države ili nekog drugog javnog aktera. A kao što smo vidjeli on je dominantno oblikovan prema nacionalnim motivima, odnosno, kao što je navedeno na početku teksta, omeđen okvirom rat — raspad države — uspostavljanje nove države i u osnovi organiziran oko pitanja nacionalnih ideala i zabluda. Pritom je izostavljen niz društvenih borbi koje su u značajnoj mjeri određivale političku dinamiku tih godina. Nedostaje sve ono zbog čega su mnogi suvremenici "tada verovali da će u Jugoslaviji buknuti revolucija". Zanemareni su socijalističkom revolucijom nadahnuti vojnici i deseci tisuća naoružanih dezertera po šumama. Ostavljeni su postrani brojni napadi na imanja veleposjednika i zauzimanje zemlje od strane seljaka. Zaboravljene su borbe radnika za osmosatni radni dan kojima je po prvi put na ovim prostorima izboreno zakonom regulirano osmosatno radno vrijeme. Ne spominju se u mnogim gradovima izabrani komunistički gradonačelnici. A sve to ne samo da je mnoge nagonilo da vjeruju kako će izbiti revolucija, već je bilo i jedan od glavnih uzroka svojevrsnog višegodišnjeg izvanrednog stanja — do neke mjere okončanog tek zakonodavnim i represivnim mjerama kojima je u osnovi zabranjena socijalistička ideja i organizacija. Teško je previdjeti nesrazmjer između značaja svih tih povijesnih događaja i izostanka njihove reprezentacije u kolektivnom sjećanju. U prikazu vremena u kojem je po prvi put od pojave radničkog pokreta u jugoslavenskim zemljama otvorena mogućnost revolucije, nedostaju i radnički revolucionarni pokret i revolucija.

Koliko god navedeni nesrazmjer bio velik, ujedno je i donekle razumljiv. Pitanje kolektivnog povijesnog sjećanja i politike povijesti, uvijek je i pitanje borbe

za aktualni politički legitimitet. Dok različite političke opcije svojim politikama povijesti pokušavaju formirati kolektivni identitet i poželjne povijesne uzore, one time istovremeno uspostavljaju povijesno opravdanje vlastitih politika. U tekstu u kojem analizira spomenike posvećene radu i radništvu nastale u socijalističkoj Jugoslaviji, povjesničarka umjetnosti Sanja Horvatinčić izdvojit će tri osnovne motivacije za njihovu izradu i postavljanje u javni prostor. Prema Horvatinčić podizanje ovih spomenika je motivirano težnjom za "uspostavljanjem narativa o povijesnom kontinuitetu radničkog pokreta na tlu Jugoslavije, isticanjem neraskidive povezanosti Komunističke partije i radničkog pokreta, te naglašavanjem učešća radničke klase u Narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji". Uspostavljanje povijesnog narativa koji bi sadržavao ove tri pobrojane karakteristike nedvojbeno ide u smjeru legitimacije tada vladajuće Komunističke partije, ali ništa manje važno nije i koji tip kolektivnog identiteta se pritom pokušava izgraditi. I na koje povijesne uzore bi se taj identitet trebao osloniti. Naime, Horvatinčić navodi da je moguće zaključiti i kako su ključni motivi izgradnje spomenika posvećenih radu i radničkom pokretu bili "uspostavljanje narativa o povijesnom kontinuitetu borbe za radnička prava i afirmacija radničke klase kao aktivnog političkog subjekta".⁵⁹ U politikama povijesti koje s početkom devedesetih godina postaju dominantne na području svih nekadašnjih jugoslavenskih republika možemo primijetiti sasvim suprotne tendencije. Radnička klasa gubi status poželjnog kolektivnog identiteta, a tradicija lokalne

59 Sanja Horvatinčić, *Spomenici posvećeni radu i radničkom pokretu u socijalističkoj Jugoslaviji*, Etnološka tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva, vol. 44, br. 37, 2014.

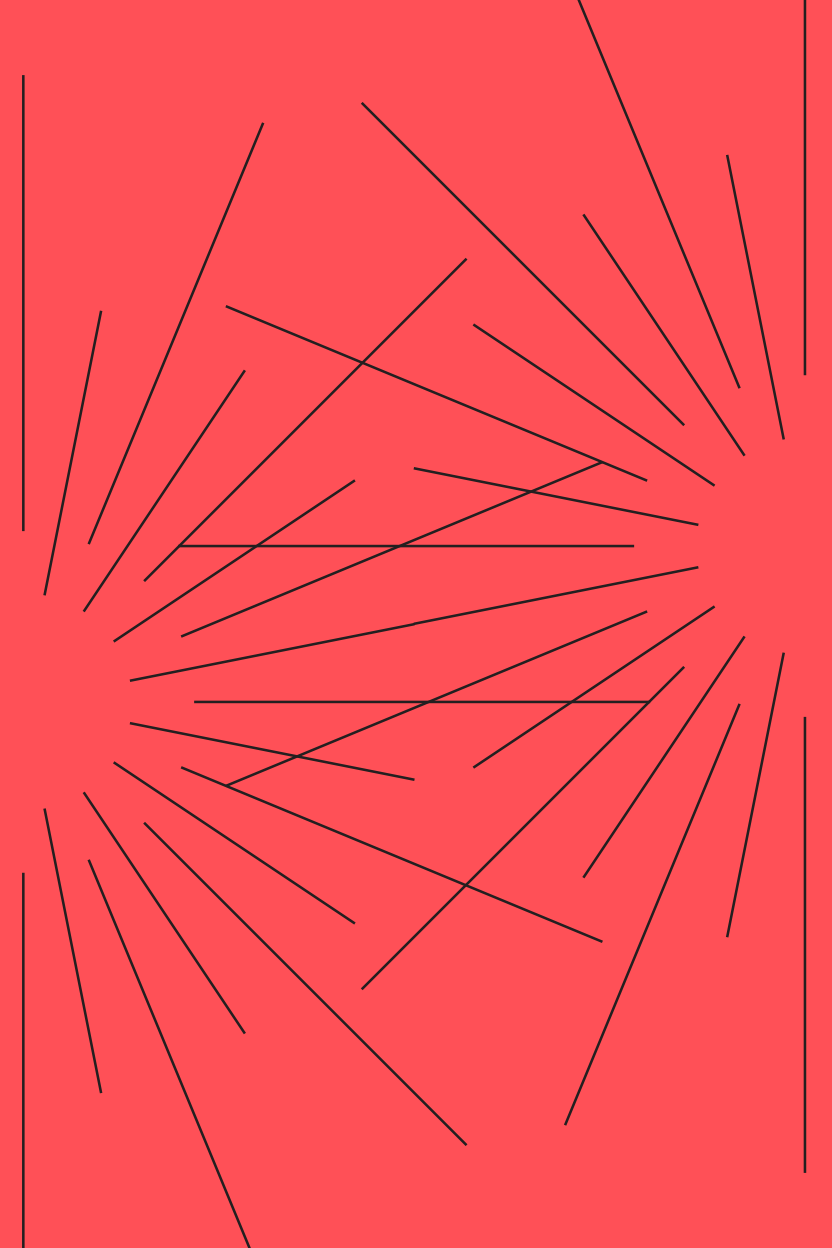

radničke borbe više ne predstavlja povijesni uzor koji bi trebalo očuvati u kolektivnom sjećanju. Možemo dodati da u tako organiziranom povijesnom sjećanju bez svoje socijalne baze i izvora povijesnog legitimiteta — ili barem njihovog značajanog dijela — ostaju i Komunistička partija i Narodnooslobodilačka borba. Devedesetih godina centralni motiv političke legitimacije postaje nacija.

U novim okolnostima tradicija lokalnog radničkog pokreta i kontinuitet radničke borbe predstavljaju potencijalni izvor nelagode. Dio povijesti koji je najbolje prepustiti zaboravu. Dobar primjer za ilustraciju potencijalnih problema sa sjećanjem na povijest radničke borbe, predstavlja govor Franje Tuđmana održan prilikom konstituirajuće sjednice Hrvatskoga Sabora 30. svibnja 1990. godine. Bit će dovoljno izdvojiti nekoliko motiva. Prvo, tu je i danas uobičajena ideja o uspostavljanju suvremene hrvatske države kao ostvarenju "vjekovne težnje hrvatskoga naroda". A uspostavljanje nove države uključuje i povratak "hrvatskoga naroda i njegove države europskoj civilizacijskoj, političkoj, kulturnoj i gospodarskoj tradiciji". Kakva bi to bila "gospodarska tradicija" kojoj se najavljuje povratak, između ostalog pojašnjava i sljedeći odlomak. "Mi nikome ne možemo i ne želimo jamčiti neku apsolutnu jednakost ili opće socijalno blagostanje bez obzira na sposobnosti i radne rezultate. Mi tek želimo stvoriti jednake pretpostavke za sve, bez ikakve diskriminacije, ali tražiti podjednaku odgovornost od sviju u ispunjavanju zakonskih obveza i u poštivanju pravnog poretka."⁶⁰ Buduća materijalna nejednakost

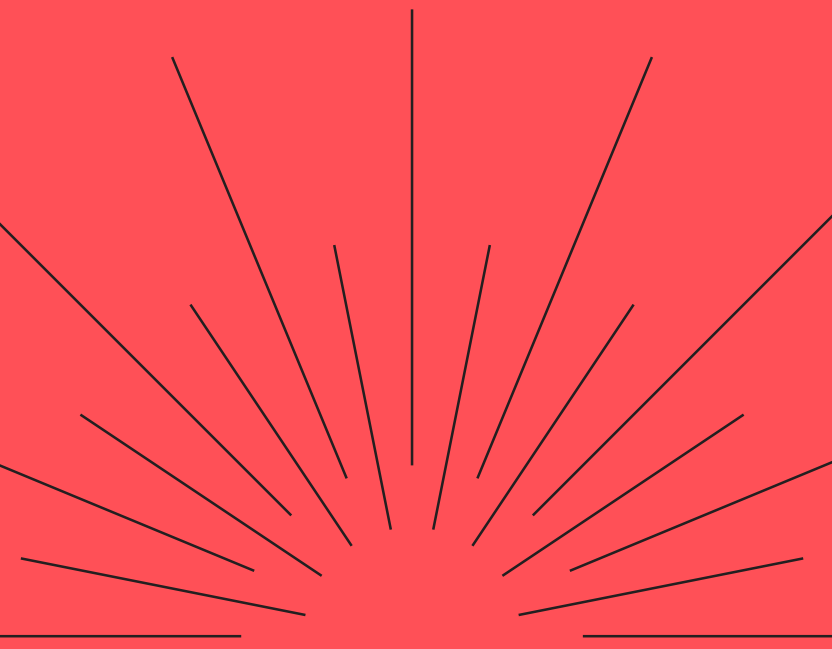
60 Franjo Tuđman, *Govor prilikom konstituirajuće sjednice Hrvatskoga Sabora*, dostupno na <https://www.tudjman.hr/govori/konstituirajuca-sjednica-hrvatskoga-sabora> (posjećeno 26. rujna 2020.)

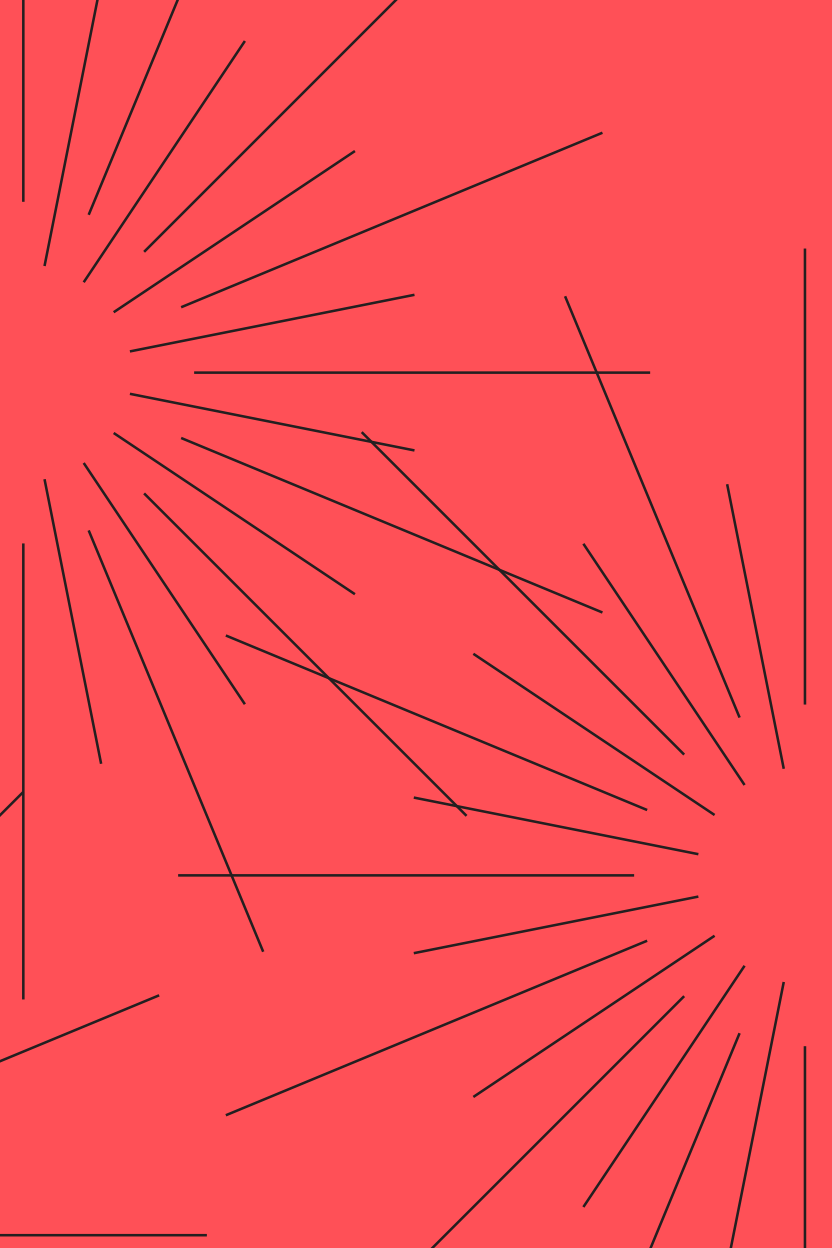
ovdje se pojavljuje kao posljedica nesposobnosti i izostanka zalaganja. Država je tu da osigura svima jednake uvjete, a uspjeh pojedinca ovisi o "sposobnostima i radnim rezultatima". Uobičajena argumentacija kojom se i danas opravdavaju nejednakost i siromaštvo. No vratimo se na pitanje tradicije radničkog pokreta. Na pitanje sjećanja na kontinuitet radničke borbe na ovim prostorima. U kakvom odnosu stoji ta povijest spram suvremene materijalne i ideološke stvarnosti? "Mi nikome ne možemo i ne želimo jamčiti neku apsolutnu jednakost ili opće socijalno blagostanje...". Vjekovne težnje hrvatskoga naroda i gospodarska tradicija. A što ako između vjekovnih narodnih težnji i gospodarske tradicije nije uvijek postojala suglasnost?

O autoru

Igor Livada (1979.) član je Baze za radničku inicijativu i demokratizaciju. Primarno područje interesa mu je povijest radničkih borbi i radničkog pokreta. Koordinator je projekta izrade Arhiva radničkih borbi u Hrvatskoj nakon 1990. godine. Radi kao tehnički suradnik u laboratoriju na Prehrambeno-biotehnološkom fakultetu u Zagrebu.

**REVOLUCIONARNI POKRET U
JUGOSLAVENSKIM ZEMLJAMA
1917—1921.**

AUTOR

Igor Livada

IZDAVAČ

Baza za radničku inicijativu i demokratizaciju
Trg kralja Petra Krešimira IV br. 2, Zagreb

ZA IZDAVAČA

Petra Ivšić

UREDNIK

Jovica Lončar

RECENZENT

Krešimir Zovak

OBLIKOVANJE I PRIJELOM

Sven Sorić

TISAK

ACT Printlab d.o.o.

NAKLADA

200 primjeraka

ISBN 978-953-58721-4-6

CIP zapis je dostupan u računalnome
katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice
u Zagrebu pod brojem 001080575.

